

MARULIĆEVA OPORUKA

Lujo Margetić

347.67(497.5 Split) »15«:929 Marulić, M
Izvorni znanstveni rad

Lujo Margetić
Pravni fakultet
R i j e k a

U »Marulićevim danima 1999.« u prvom redu se osvjetljava Marulićevo djelo i, usto, povijesno, religiozno i društveno ozračje, u kojem je on živio i stvarao. S pravom se Papinsko vijeće za kulturu pridružilo naporima »Marulianuma«, centra za proučavanje Marka Marulića u Splitu i Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu u nastojanju da se preko Marulića pomogne na promicanju novoga kršćanskog humanizma na pragu trećeg tisućljeća.

U takvom kontekstu korisno je proučiti i Marulićevu oporuku. Svaki čovjek, suočen s vječnošću neposredno pred odlazak s ovoga svijeta, ispituje svoju savjest i ujedno se pita o svrsi svoga života. Pogotovu je to bio slučaj s Markom Marulićem, ocem hrvatske književnosti, pa njegova oporuka mnogo toga priča o njemu kao čovjeku. Značenje je njegove oporuke to veće, ako uzmemo u obzir da ju je on sam sastavio i vlastoručno napisao, bez pomoći notara. Ona je zbog toga lišena mnogih srednjovjekovnih stereotipnih notarskih formula i zbog toga bliža životu.

Već uvodne riječi oporuke odaju duboku i iskrenu pobožnost: »Moju dušu, nakon oprosta grijeha, neka milostivo primi naš gospodin Isus Krist, koji je zbog grješnika odlučio postati čovjekom, roditi se i trpjeti.« A na koncu oporuke Marulić piše: »Sve ovo neka bude na slavu svemogućega Boga i njegovih svetaca i za popravak mojih grijeha i grijeha mojih predaka (...) U ruke Tvoje povjeravam svoj duh, koji s Ocem i Duhom Svetim živiš i vladaš kao Bog na sve vijeke vjekova, amen«.

Nakon sastavljanja svoje oporuke 1521. god. (kada je već imao preko 70 godina) Marulić joj je pridodao nekoliko dodataka, koji svi zajedno čine njegovu

posljednju volju. On je oporuci dodao dva tzv. kodicila, kojima je djelomice popunio, a djelomice izmijenio svoju oporuku. Oba se kodicila odnose na njegovu nevjestu, koja je nakon smrti svoga muža Valerija, Marulićeva brata, živjela s njime u istoj kući. Dok je u prvom kodicilu Marulić tek nešto malo poboljšao njezina prava, u drugom je kodicilu posve otvorio svoje srce: »to sam učinio zbog ljubavi, koju mi je ona iskazivala u svakoj prigodi kao da sam joj otac. Ona me je poštovala i slušala kao da mi je kći ili sestra (...), a ne kao nevjesta«.

Koliko je ljubavi i pažnje Marulić posvetio svojoj nevjesti, vidi se i po tome što je vlastoručno sastavio još nekoliko dodataka oporuci, koji zapravo i ne bi trebali biti dijelom njegove posljednje volje, ali koje je on pripremio u želji da poslije njegove smrti Jelena bude što bolje zaštićena. On je dodao 1) popis i procjenu Jelenine imovine, koju je ona naslijedila od svoga pokojnog muža, 2) popis njezinih miraznih nekretnina, tj. one nepokretne imovine, koja je bila njezino vlasništvo nezavisno od raspoložbe pokojnog muža i 3) popis pokretnina u njezinom vlasništvu.

I ne samo to. Marulić je svojoj posljednjoj volji dodao još neke druge pismene sastavke, za koje je smatrao da će pomoći Jeleni u obrani njezinih prava: 1) popis njezinih nekretnina, što ga je vlastoručno sastavio njezin pokojni muž Valerije, 2) popis njezinih nekretnina što ga je vlastoručno sastavio Marulićev treći brat Aleksandar, 3) popis nekretnina, koji je, čini se, sastavio njezin brat Ivan *de Cindris*.

Tekst Marulićeve posljednje volje koji se bavi pravima Jelene obuhvaća po opsegu oko polovicu cjelokupnog teksta — koji je i inače u cjelini razmjerno vrlo opsežan.

* * *

Velik je dio svoje oporuke Marulić posvetio svojoj knjižnici.

On je u vlastoručno sastavljenom popisu knjiga, tzv. *Repertorium librorum*, popisao odvojeno crkvene knjige od ostalih. U popisu crkvenih knjiga on je, uz ostalo, naveo radove sv. Jeronima, sv. Tome Akvinskog, Augustina, Euzebija itd. Ostale je knjige popisao odvojeno prema

- povjesnicima (npr. Livije, Herodot, Plutarh, Plinije itd.),
- pjesnicima (npr. Virgilije, Marcijal, Horacije, itd.),
- geografima (npr. Strabon),
- gramatičarima (npr. Laurencije, Vala),
- komentatorima (npr. Servije),
- poljoprivrednicima (npr. Varon i Katon),
- astronomima (npr. Higin),
- filozofima i govornicima (npr. Ciceron i Diogen, Aristotel, Seneka itd.).

Taj njegov *Repertorium librorum* izvanredan je kulturni dokument, koji se u literaturi svestrano proučava. Osobito ističem studiju koju je o njemu u najnovije

vrijeme napisao Bratislav Lučin. Ukratko, taj je popis sam za sebe kulturna dragocjenost.

U samoj oporuci u užem smislu riječi Marulić se sjetio zapisima–legatima mnogih svojih prijatelja, crkvenih ustanova i rodbine. Npr.:

»Svojoj sestri Biri, redovnici sv. Benedikta zapisujem svoj srebrni sat, što sam ga nekoć primio na dar od gospodina Petra Berislavića, nekoć hrvatskoga b ana (...) da ona za spas njegove duše, koji je za Kristovu vjeru poginuo u borbi s nevjernicima (...) moli svemogućem Bogu — a zapisujem joj i evanđelje, koje sam vlastoručno sastavio i oslikao.«

»Moje evanđelje na jarećim kožama pisano, ukrašeno mojom rukom, zapisujem gospodinu Augustinu de Mula, da ne bih ispaao nezahvalan. Skradinskom biskupu Tomi Nigro zapisujem rukopis Platonovih djela, da ne bih ispaao nezahvalan prema njemu, koji me je za života mnogo volio. Jeronimu Papaliću neka se dadu Virgilijeva djela, zatim knjiga crkvenih pjesnika (...) da se sjeća svoga prijatelja i da ga tako potaknem da meni mrtvome i dalje želi dobro, kao što je to želio dok sam bio živ.«

Marulić je nadalje zapisao mnoge knjige knjižnici samostana sv. Benedikta, samostanu Braće od Poljuda, svećeniku Matuli Glaviću, pustinjaku sv. Nikole na Marjanu, svećeniku Luki, redovniku pustinjaku sv. Jeronima na Marjanu itd., itd.

»A sve ostale knjige neka se prodaju i utržak podijeli siromasima.«

Mislim da ovi primjeri sami za sebe govore o Maruliću kao čovjeku.

* * *

Za upoznavanje splitske pravne povijesti Marulićeva je oporuka vrlo značajna. Evo samo dva primjera.

U jednoj od prvih odredaba oporuke Marulić piše:

»Hoću da moj nasljednik radi osnaženja oporuke uplati za popravak zidina grada Splita ono što nalaže zakon.«

Ta odredba otvara veći broj problema. Prije svega, nejasno je na koji se to »zakon« Marulić poziva. Naime, ni u Statutu grada Splita ni u njegovim kasnijim reformacijama kao ni u poznatoj Zlatnoj knjizi grada Splita nema ni traga o takvoj odredbi. Zbog toga bi se možda moglo pomišljati na tzv. opće pravo, *ius commune*, koje je u to doba bilo na snazi u Europi i koje se često nazivalo *lex, ius*, a koje su izgradili konsilijatori–komentatori, obično nazvani postglosatori. Oni su na osnovi rimskog prava, u prvom redu Justinijanova *Corpus iuris civilis* izgradili velebni pravni sustav, koji se primjenjivao ako nije bilo lokalnih propisa. Ali, u cjelokupnom općem pravu nema o takvoj obvezi za popravak zidina ni riječi.

Naš je najbolji poznavatelj dalmatinskog, a osobito splitskog prava, Antun Cvitanić, pomišljao na »običajno pravo«, tj. na odredbe koje su snagom običaja ušle za splitski pravni sustav »kao da je riječ o zakonu«.

U doba kada je Marulić pisao svoju oporuku bilo je uobičajeno da se u oporukama ostavi za popravak zidina jedan soldin, dakle zapravo jedan simbolični iznos. Kojih 20 godina prije, koncem 15. stoljeća, oporučitelji su u Splitu zapisivali mnogo više, tj. jedan dukat. A još ranije, početkom 15. stoljeća u splitskim oporukama o takvoj obvezi nema traga, nakon Marulićeva doba te klauzule ponovno nestaje.

Iz toga slijedi da je ta obveza nastala tijekom 15. stoljeća negdje u vrijeme kada je Splitu zaprijetila turska opasnost.

Dodao bih da iznenađuje činjenica da ta obveza tereti nasljednika, a ne, kao što bi se moglo očekivati, oporučne izvršitelje, koji inače ostvaruju sve oporučne odredbe.

Ukratko, pred našim pravnim povjesnicima stoji, uz ostalo, zadatak da detaljnije ispituju kako je i kada došlo do te obveze, o kojoj piše Marulić u svojoj oporuci.

* * *

Spomenuo bih još jednu pravnu ustanovu.

Naime, nedvojbeno je jedna od najvažnijih ustanova splitskog pravnog sustava, koju nalazimo u Marulićevoj oporuci, dioba nekretnina na vezana dobra (*bona condicionata* ili kako to Marulić na drugim mjestima svoje oporuke kaže *bona conditionata*), s jedne, i slobodna dobra (*bona libera*), s druge strane. Ta dioba ima u Marulićevoj oporuci bitnu ulogu, a znamo i iz drugih tadašnjih oporuka da je ona bila duboko ukorijenjena u splitskom pravnom sustavu.

Tako npr. u popisu imovine svoga brata Valerija Marulić strogo dijeli te dvije vrste nekretnina.

Kad nabraja vezane nekretnine, on izričito spominje njihovu vezanost: posjed u Brodarici sa solanama (...) vezan je; vrtovi kod sv. Dominika (...) vezani su.

Nasuprot tome, zemljište u Špinutu (...) slobodno je; zemljište u Žnjanu (...) slobodno je.

Dapače, kada u tom istom popisu Marulić procjenjuje nekretnine svoga brata Valerija, on posebno procjenjuje vezana, a posebno slobodna dobra, tako da pokraj svakog vezanog dobra s lijeve strane dodaje križ. Usto, na kraju toga popisa Marulić ističe: Zemljišta označena križem su slobodna, a ona bez križa vezana. Tu važnu i odlučujuću diobu nekretnina ne spominje ni Splitski statut ni ostali propisi doneseni nakon njega.

Naši su se autori opetovano bavili tim pravnim institutom. »Kupci su često«, ističe npr. Jelaska, »izdvajali dio stečenih zemljišta kao uvjetovano nasljeđe te su tako proširivali osnovnu i neotuđivu bazu obiteljske ekonomske moći.«

Odakle je taj institut došao u Split?

Uočljivo je da u hrvatskom pravnom sustavu, koji je bio na snazi u užoj Hrvatskoj u kontinentalnom zaleđu Splita postoji srodna ustanova kojom se

nekretnine dijele na *bona avita* (djedovina), s jedne, i *bona paterna* (očevina) i *bona acquisita* (stečena dobra), s druge strane. Sličnost splitskog pravnog sustava s hrvatskim očituje se najviše u tome što su i u jednom i u drugom sustavu nekretnine vezane na muške potomke vezane muškom linijom, tako da ženski potomak ne dolazi u obzir. U Splitu se preuzelo hrvatski pravni sustav, ali je on doživio neke promjene, uglavnom zato što je splitska sredina bila modernija pa je zbog toga dopuštala da i ženski član obitelji (a ne samo djed) može vezati nekretnine, dakako, isključivo na muške članove obitelji vezane muškom linijom. I u ovom se pravnom institutu kao i u mnogima drugima može uočiti da je osnova splitskog pravnog sustava hrvatsko pravo na koje se tijekom stoljeća postupno nadograđivalo izmjene i dopune u skladu s modernijim idejama, koje su dolazile iz susjedne Italije, a temeljile su se na rimskom pravu oživljenom učenjem tzv. postglosatora. Uostalom, to nije ništa čudno ni neobično. I na drugoj obali Jadrana možemo konstatirati nešto slično. U Mlecima je u ranom srednjem vijeku prevladalo langobardsko–franačko pravo sa susjednog kontinenta, a na području Apulije, npr. Bari, suvereno je vladalo langobardsko pravo pa je tek postupno i u Mlecima i u Bariju došlo do preuzimanja moderniziranog rimskog prava. Zbog toga ne treba čuditi da je isto tako bilo i u Splitu, Trogiru i u drugim dalmatinskim gradovima, gdje je analogno u ranom srednjem vijeku zavladao hrvatsko pravo, osobito u doba hrvatske države narodnih vladara, ali je nakon toga sa zapada sve više nadiralo pod utjecajem trgovine postglosatorsko pravo, koje je više odgovaralo novijim potrebama društva.

Zanimljivo je da je Marulić pitanju vezanih dobara posvetio veliku pozornost odmah na početku oporuke, i to u povodu zemljišta kupljenog u Jamama. I ne samo to. On se čak s tim problemom vrlo podrobno teoretski pozabavio. Marulić najprije postavlja tezu da treba razlikovati vezanost nekretnina od vezanosti pokretnina i tvrdi, vrlo opravdano, da kod vezivanja nekretnina nema posebnog problema: takvo je vezivanje po oporučitelju bez daljnega na snazi jer je vezani objekt lako identificirati. Naprotiv, kod pokretnina je, nastavlja Marulić, stvar mnogo složenija, osobito ako je riječ o novcu. Novac se u svim pravnim sustavima u svijetu ubraja u pokretninu. Doduše u novije je vrijeme u nas došlo do neobične teze da novac nije pokretnina i da uopće ne ulazi u pojam imovine. Marulić s pravom novac ubraja u pokretninu i ističe da se može kao vezana pokretnina smatrati samo ona koja je u času smrti obvezatelja još u ostavštini. Iz činjeničnog stanja koje Marulić iznosi vidljivo je da je njegov djed podignuo zajam i tako pribavljeni novac namijenio za nabavu zemljišta u Jamama. Međutim, djed je umro pa je tek njegov sin, Marulićev otac, kupio tim novcima zemljište u Jamama. Pri diobi imovine nakon očeve smrti to je zemljište pripalo Marulićevom bratu Valeriju. Marulić postavlja pitanje tko će po Valerijevoj smrti naslijediti to zemljište. Marulić rezonira ovako: djed je podizanjem zajma stekao novac, ali je taj novac nakon djedove smrti utrošen pa se o vezanosti tako utrošenog novca ne može govoriti. A kako Marulićev otac, kupujući zemljište u Jamama, nije kupnju popratio odredbom o vezanosti tog zemljišta na muške potomke, ono je ostalo slobodno i zato je njime njegov brat Valerije mogao slobodno raspolagati.

Ni sam Marulić nije bio potpuno uvjeren u ispravnost svoga zaključka i zato je oprezno napisao: s m a t r a m da to zemljište pripada Valerijevu nasljedniku, kojega je Valerije imenovao u svojoj oporuci. Vidi se da se Marulić namjerno nejasno izražava i ne kaže tko je taj nasljednik. Čemu je Maruliću potrebna ta dvojbena pravna konstrukcija i zašto se donekle nejasno izrazio: »Valerijev nasljednik«? Mislim da se na to pitanje može uvjerljivo odgovoriti. Naime, čitava je ta donekle nategnuta pravna konstrukcija bila usmjerena na to da Valerijevoj udovici Jeleni osigura zemljište u Jamama. Kada je Marulić pisao svoju oporuku, 1521. godine, nije htio otvoreno reći da je taj Valerijev nasljednik zapravo Valerijeva udovica Jelena. Marulić je umro tek približno tri godine poslije, 1524. On je bio postupno sve više vezan uz nju i sve ju je više volio i poštovao. Zato je već u prvom kodicilu promijenio svoju oporuku u korist Jelene, a u drugom je kodicilu, očito sastavljenom neposredno prije smrti, posve jasno i izričitim riječima, na vrlo emotivan način — o kojem je već bilo riječi — otvorio svoje srce i ponovno još više proširio njezina prava.

* * *

Dotaknuo sam ovdje samo dva teška pravna pitanja, koja otvara Marulićeva oporuka: uplaćivanje iznosa za popravak splitskih zidina »po zakonu« i razlikovanje vezanih od slobodnih dobara. O drugim je pitanjima više riječi u pismenom referatu, npr. o pitanju oporučnih izvršitelja, koje je u splitskom i uopće dalmatinskom pravu vrlo složeno, zatim neobične razlike između prijepisa Marulićeve oporuke, koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru i onoga koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, nadalje, formalne pretpostavke za valjanost splitskih oporuka (sudjelovanje notara pri otvaranju oporuke, uloga svjedoka) itd. Dakako, da ni pismeni referat ni izdaleka ne iscrpljuje bogatu pravnu problematiku koju otvara Marulićeva oporuka. Na mlađim pravnim povjesnicima ostaju još mnoga otvorena pravna pitanja, a isto vrijedi i za znanstvenike drugih struka, osobito onih koji se bave etnografijom i narodnim običajima. Tako npr. Marulićev popis Jeleninih miraznih pokretnina još čeka detaljniju stručnu analizu.

Da zaključimo: naš Marko, otac hrvatske književnosti, sastavljajući svoju oporuku nije samo raspodijelio svoju imovinu, već je hrvatskoj, a usudio bih se reći i europskoj, kulturnoj javnosti darovao beskrajno dragocjeni dokument.«

Lujó Margetić

IL TESTAMENTO DEL MARULIĆ

Il testamento del grande letterato croato Marko Marulić (1450-1524) è una importante fonte per alcune questioni di storia del diritto. Vi si trovano le risposte a questioni di forma e contenuto delle scritture testamentarie di quel tempo. Marulić nomina il fratello Alessandro suo successore (*institutio heredis*) e allo stesso tempo aggiunge che gli lascia per legato tutto (*cuncta lego*). Da questo si deduce che la posizione dell'erede (*heres*) è di fatto identica a quella del legatario (*legatarius*), vale a dire che il testamento è in pratica divisione dei beni in caso di morte.

L'istituto giuridico** più importante nel testamento del Marulić è la distinzione della proprietà in condizionata (*bona conditionata* o *conditionata*) e libera (*bona libera*). La prima distinzione si riferisce ai beni immobili, in particolare i terreni, che il testatore lega ai suoi eredi maschi, di linea maschile. Di questi beni gli eredi non possono più disporre liberamente. A questa distinzione si è giunti adottando norme** analoghe del diritto croato (-ungherese) *bona paterna* e *bona acquisita*, che a Spalato ebbero un significativo sviluppo separato. Così, per es. a Spalato anche una persona di sesso femminile poteva lasciare in testamento dei beni immobili a parenti maschi (per es. ai nipoti) e ai loro discendenti.

Si cita anche l'esecutore testamentario. Questa istituzione* ebbe in Dalmazia uno sviluppo molto complesso.

I testimoni testamentari del Marulić sono "chiamati e pregati" (*vocati et rogati*) - cosa che, peraltro, lo Statuto spalatino non richiedeva.

Infine, nel testamento del Marulić si parla anche del dovere dell'erede (non degli esecutori testamentari!) di destinare una certa somma "in conformità alla legge" per riparare le mura della città. L'origine e lo sviluppo di quest'obbligo, ricordato anche in altri testamenti dell'epoca, non sono stati ancora chiariti a fondo.